

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Дзятко, Д. В. Беларуская матэматычная тэрміналогія: станаўленне, структура, функцыянаванне / Д. В. Дзятко. – Мінск : БДПУ, 2009. – 192 с.
2. Гуль, М. У. Іншамоўная лексіка ў працэсе станаўлення і развіцця беларускай тэрміналогіі (на матэрыяле тэрмінасістэм філалогіі, філасофіі і сацыялогіі) : аўтарэф. ... канд. філал. навук / М. У. Гуль ; Беларус. дзярж. пед. ун-т. – Мінск, 2019. – 25 с.
3. Мархель, У. І. Янка Купала – перакладчык Адама Міцкевіча / У. І. Мархель // Нараджэнне класіка : матэрыялы навук. канф. “VII Міжнар. Купалаўскія чытанні”, Мінск, 17–18 чэрв. 2004 г. / Дзярж. літ. музей імя Янкі Купалы ; рэдкал.: В. П. Рагойша [і інш.]. – Мінск, 2005. – С. 139–142.
4. Суінджвуд, Э. Сціслая гісторыя сацыялагічнай думкі / Э. Суінджвуд ; навук. рэд. У. Маруцік. – Мінск : Тэхналогія, 1999. – 349 с.
5. Чарота, І. А. Тэорыя і практыка мастацкага перакладу : дапам. для студэнтаў філал. фак. / І. А. Чарота. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2011. – 122 с.
6. Шелов, С. Д. О классификации профессиональной лексики / С. Д. Шелов, В. М. Лейчик // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. – 2012. – Т. 71, № 2. – С. 3–16.
7. Эксклюзия как критерий выделения социально уязвимых групп населения / А. А. Шабунова [и др.] // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2016. – № 2 (44). – С. 29–47.

М. Р. Гарбачык

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

МЕТАДАЛОГІЯ ПРАЦЫ ПРЫ ЗАСВАЕННІ НАЦЫЯНАЛЬНА-МАРКІРАВАНАЙ ЛЕКСІКІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

У методыцы выкладання беларускай мовы ў апошнія дзесяцігоддзі значная ўвага надаецца вывучэнню нацыянальна-маркіраванай лексікі (слоў з нацыянальна-культурным кампанентам значэння). Адным з важных сродкаў вывучэння нацыянальна-маркіраванай лексікі з’яўляецца тэкст. Адбіраючы тэксты з нацыянальна-культурным кампанентам, настаўнік стварае ўмовы для засваення адметнай лексікі беларускай мовы (безэквівалентнай лексікі). Навучанне беларускай мове адбываецца ва ўмовах білінгвізму (руска-беларускага), таму вывучэнне нацыянальна-маркіраванай лексікі набывае актуальнае значэнне.

На нашу думку, важнае месца павінна належаць комплекснаму аналізу слова. Метады і прыёмы працы са словам павінны рэалізоўвацца з пазіцыі культурна арыентаванай методыкі. Назавём формы і прыёмы працы з нацыянальна-маркіраванымі словамі:

1) аналіз фонасемантычнага значэння слова (выяўленне асаблівасцей успрымання значэння слова праз гукі – галосныя і зычныя: *змах*, *замчышча*, *грымоты*, *грымець* і інш.; 2) аналіз словаўтваральных

магчымасцей слова – разгляд словаўтваральнага гнязда слоў з колькаснага і якаснага пункту гледжання: *кафля, кафляр, кафлярня, кафлянка; мур, мураванка, падмурак*; 3) вызначэнне словаўтваральных асаблівасцей беларускай мовы: *прылесны, прысак, прысады, недабачваць, недачуваць, павузець, павіднець, павастрэць, паглыбець, павальнець; панаехаць, папакрычаць; падсусед, разьбяр, разьбярства, багач і інш.*; 4) аналіз пабаденства ці адрознення лексічных значэнняў аднакаранёвых слоў (праца з тлумачальным слоўнікам беларускай і рускай моў, прыём замены аднаго каранёвага слова на іншае ў кантэксте); 5) аналіз асацыятыўнага раду слоў, якія ўзнікаюць у свядомасці вучняў, тлумачэнне ўзніклых асацыяцый (асацыятыўны эксперымент, складанне асацыятыўных радоў): *поўня, квадра, маладзік; цагляр, цагельня, цагельнік; твань, дрыгва, балота, імшара; здор, лой, тук*; 6) аналіз асноўных і дадатковых адценняў значэнняў слова (праца з тлумачальным слоўнікам, слоўнікам сінонімаў, параўнанне са словамі рускай мовы (бел. *чай, гарбата*; руск. *чай і чай, заваренный на травах*; бел. *гасцінец*, руск. *дорога, обсаженная деревьями*); 7) этымалагічны аналіз (поўны ці фрагментарны) – праца з этымалагічным слоўнікам, выяўленне ўнутранай формы слова: *цэгла, староства, намеснік, паничына, прыгон*; 8) аналіз стылістычнай афарбоўкі слова ў пэўным кантэксте: *нячысік, паладнець, нецярплівец, самотнець, прыпон, краска ‘кветка’*; 9) аналіз адценняў значэнняў слова ў розных кантэкстах: бел. *дойлід, пасад*; 10) аналіз граматычных катэгорый і значэнняў слова, вызначэнне і іх ролі ў пэўным кантэксте: *зніч, знічка, маладзіца, маладзік, самотнік, самотнець, бусліха, буслянка, цагляр, цагельнік, цагельня*; 11) супастаўляльны аналіз слоў беларускай мовы з іх перакладнымі аналагамі ў іншых мовах, выяўленне агульнага і адрознага ў іх лексічных і граматычных значэннях: бел. *талака*, бел. *урокі*; бел. *вераішчака*, бел. *мачанка* і інш.; 12) аналіз змянення значэння слова ў працэсе гістарычнага развіцця беларускай мовы; разгляд слова ў дыяхранічным аспекце, у прыватнасці, супастаўленне значэнняў у сучасных тлумачальных і этымалагічных слоўніках, слоўніках устарэлай лексікі: бел. *злодзей ‘злодзей’, гіст. злодѣй той ‘хто робіць зло’*; бел. *сталіца ‘сталіца’, гіст. ‘столица, столец, стол, за якім сядзеў князь з дружынай’, параўн. суч. сталічны, гіст. стольны*; 13) падбор і аналіз сінонімаў да слова: бел. *त्वань, балота, дрыгва, імшара*; антонімаў: *ранавата – пазнавата, дасюль – дакуль*; амонімаў: *адскочыць ‘адскочыць’ і адскочыць ‘вырасці’; адмалаціць ‘адмалаціць’ і адмалаціць ‘адпрацаваць на малацьбе’*; паронімаў: *грабар і грабар, зарана і заранка; балотны і балоцісты*; 14) аналіз дыялектнай (абласной) лексікі ў творах мастацкай літаратуры, падбор дыялектнай лексікі, вызначэнне яе семантыкі: *скарач ‘ручнік’, лясоўка, лісцвяннік, ядкі, юць ‘салцісон’*; 15) аналіз спецыяльнай лексікі, характэрнай для беларускай мовы, вызначэнне яе лексічнага значэння,

ужывання ў мове (маўленні): *алейня, гарбар, гарбарства, рымар, рымарства, гарбарства, шавецтва, кравецтва, пльтагонства*; 16) аналіз лексічнай спалучальнасці слова – падбор свабодных і несвабодных словазлучэнняў; 17) аналіз сінтаксічных канструкцый (*гасцінец*: абсаджаны гасцінец, сустрэліся ля гасцінца, стары гасцінец, праехаць па гасцінцы; *гарбата*: смачная гарбата, гарбата з цукрам, выпіць шклянку гарбаты).

Такая комплексная праца са словамі з нацыяльна-культурным кампанентам дапамагае раскрыць унутраныя рэсурсы слова, выхоўвае ў вучняў беражлівыя адносіны да мовы. У школьнікаў фарміруецца цікавасць да слова, выпрацоўваецца моўны густ, яны пачынаюць бачыць прыгажосць і адметнасць роднай мовы. Слоўнікавая праца – гэта мэтанакіраваная педагагічная дзейнасць, якая забяспечвае эфектыўнае засваенне лексіка-самантычнай сістэмы беларускай мовы, у тым ліку і нацыяльна-маркіраванай лексікі. Вучням можна прапанаваць заданні: 1) знайдзіце незразумелыя для вас словы; 2) растлумачце іх лексічнае значэнне; 3) удакладніце значэнне дадзеных слоў у слоўніку; 4) перакладзіце гэтыя словы на рускую мову і іншыя мовы; 5) пабудуйце словазлучэнні і сказы з такімі словамі; 6) знайдзіце ў тэксце ўстарэлыя словы і растлумачце іх лексічнае значэнне; 7) знайдзіце дыялектныя словы.

Урокі, якія рэалізуюць культуралагічны падыход да моўнага матэрыялу, павінны стаць традыцыйнымі. Такія ўрокі могуць мець культурна арыентаваны характар на пэўных этапах заняткаў. Мэтай такога ўрока з’яўляецца: 1) пазнаёміць вучняў з паняццем слова з нацыянальна-культурным кампанентам, паглыбіць веды пра гэтае паняцце; 2) сфарміраваць уменні адрозніваць словы з нацыянальна-культурным кампанентам. Асноўным тыпам урока, на нашу думку, павінен стаць камбінаваны, таму што ў ім ёсць і засваенне новага матэрыялу, і таго, што было вывучана раней.

Асноўныя метады і прыёмы працы з нацыянальна-маркіраванымі словамі: 1) слоўнікавая праца, пры якой вучні знаёмяцца са словамі з нацыянальна-культурным кампанентам, выяўляюць дакладнае значэнне слова; 2) рознаўроўневыя заданні са словамі, якія прапануюцца вучням; 3) даследчая праца (вылучэнне з тэксту слоў з нацыянальна-культурным кампанентам і вызначэнне іх значэння ці лексіка-семантычных варыянтаў значэння); 4) розныя віды пісьмовых прац (творчы дыктант, пісьмовы пераказ, водгук на прачытаную кнігу, інтэрв’ю, і інш.); 5) розныя віды вусных пераказаў.

Акрамя навучальнага, пазнавальнага значэння, словы нацыянальна-маркіраванай лексікі адыгрываюць важную ролю ў маральна-этычным, эстэтычным, грамадзянскім выхаванні вучняў, у фарміраванні нацыянальна свядомай асобы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Алефиренко, Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 282 с.
2. Шкраба, І. Р. Слоўнік безэквівалентнай лексікі / І. Р. Шкраба. – Мінск : Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. – 320 с.

М. Р. Гарбачык

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

СЛОВЫ З НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНЫМ КАМПАНЕНТАМ ЯК СІСТЭМНАЯ З’ЯВА Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Мова – унікальная знакавая сістэма, універсальны сродак зносін. Яна захоўвае адзінства народа ў гістарычнай змене пакаленняў і грамадскіх фармацый, аб’ядноўваючы людзей у часе, геаграфічнай і сацыяльнай прасторы. Мова цесна звязана з культурай народа, з’яўляецца галоўным сродкам выражэння нацыянальнай культуры. У слоўнікавым складзе любой мовы ці яго нацыянальнага варыянта даследчыкі выдзяляюць пэўныя групы лексікі, якія найбольш ярка выражаюць нацыянальную спецыфіку: рэаліі, якія адлюстроўваюць асаблівасці прыродна-геаграфічнага асяроддзя, матэрыяльнай і духоўнай культуры, быту, звычаяў, традыцый і інш.

Мовазнаўцы сцвярджаюць, што паняццёвы рад многіх моўных груп і асобных іх моўных адзінак адлюстроўвае пэўную нацыянальна-спецыфічную інфармацыю, якая можа быць зразумелай толькі для пэўнай нацыянальна-культурнай супольнасці людзей ці прыблізна растлумачана праз іншую мову. Нацыянальна-семантычныя адзінкі прысутнічаюць на імпліцытным узроўні лексічнага фону. У такім выпадку раўназначныя лексічныя адзінкі могуць разыходзіцца ў семантычным аб’ёме слова ў носьбітаў пэўнай мовы. Пад нацыянальна-культурным кампанентам мовы разумеюцца пэўныя рысы канкрэтнай мовы, якія не ўласцівы для абазначэння якіх-небудзь прадметаў у іншай мове, што ствараюцца на працягу доўгага часу шляхам фарміравання традыцый і каштоўнасцей пэўнай лінгвакультурнай групы людзей.

Даследчыкі адзначаюць, што словы з культурна-спецыфічным значэннем адлюстроўваюць не толькі лад жыцця, характэрны для моўнага калектыву, але і вобраз мыслення (А. Вяжбіцкая, С. Тэр-Мінасава).

У аснове семантычных сістэм розных моў ляжаць паняццёвыя сістэмы, сфарміраваныя ў свядомасці прадстаўнікоў той ці іншай лінгвакультурнай супольнасці. У лінгвістычных даследаваннях часта